

Sumari

Cavem noves séquies a l'horta. Pròleg.....	11
Prefaci	15
1. El centre de tot plegat	19
2. Germana Síria	25
3. Antics mestres cervesers.....	27
4. Indíbil i Mandoni	31
5. L'horta imperial.....	35
6. Gallines felices	43
7. Sant Anastasi al calendari	47
8. Temps d'arrianisme	53
9. L'oblit àrab.....	57
10. La copa d'or.....	67
11. L'expulsió dels moriscos	71
12. No és una masia, és una torre.....	77
13. Lo rei de Lleida	81
14. Llegendes de llegendes.....	85
15. Lo Cavassèquia	91
16. El barri jueu de la Cuirassa	95

SECRETS DE L' HORTA

17. La Creu del Batlle.....	101
18. Les partides de l'horta	105
19. L'últim templer	111
20. Els tresors de l'horta	117
21. La pell de l'Almenar	123
22. Llengua mare	129
23. Els paers del poble.....	135
24. L'home de Vitruvi	141
25. La batalla de les Forques.....	145
26. Lo botifler	155
27. “Lo” marquès de Blondel.....	161
28. La catedral de l'aigua.....	165
29. “Lo” pelacanyes	169
30. A banda i banda de muralles.....	173
31. Fora muralles.....	177
32. A l'horta, com a casa	183
33. La lleteria Pifarré	189
34. República, guerra i postguerra	193
35. Passaport a l'horta	201
36. Començar de zero	209
37. Lo Catacruc	213
38. Nomenclàtor de pagès.....	217
39. Espardenyes envetades.....	221
40. La bona collita.....	225
41. Tradicions de pagès	229

Sumari

42. La colla Puput.....	235
43. La comissió de l'horta.....	239
44. La castellera.....	243
45. Farmaciola de pagès.....	249
46. Lleida canta a l'horta.....	253
47. Guanya l'horta, guanya Lleida.....	259
Bibliografia.....	263
Agraïments.....	267

Cavem noves séquies a l'Horta!

Pròleg al llibre de Joan Pifarré

Lleida és ciutat de banderes alçades amb orgull. En podríem parlar de moltes, com la Seu Vella, que dona la benvinguda a la ciutat molts quilòmetres abans d'arribar-hi. O del Castell Templer de Gardeny, estratègicament situat tot just a la via d'accés des de Saragossa. Fins i tot de la nostrada boira, que cobreix d'un tel blanc tota la plana de Ponent.

De ben segur ens en deixem moltes. Ja que en aquest pròleg ens volem centrar en un senyal d'identitat bàsica: l'horta. Sens dubte aquesta part de la ciutat ha viscut moments bons i dolents. Èpoques en què s'ha transformat en un autèntic rebost per a la ciutat, o anys en què la despoblació ha esdevingut la gran protagonista. Avui en dia, després del boom agrícola que es va viure durant la segona meitat del segle xx, l'Horta de Lleida ha esdevingut una de les assignatures pendents de la ciutat. De fet, mentre escric aquestes línies, encara no està aprovat el nou POUM, on aquesta part de la capital del Segrià hi haurà de jugar un paper cabdal —tot i que segurament no suficient.

Podríem estar hores parlant del paper que aquesta anella verda hauria de tenir en l'estructuració d'una urbs com la nostra. I segurament aquest petit text no és el lloc ni té l'espai sufici-

ent per fer-ho. Però sí que fora important deixar clar que és fonamental que Lleida deixi de donar-li l'esquena. L'horta no és l'espai per absorbir mentre creix l'urbanisme de ciment i formigó. És un indret amb personalitat pròpia, que segons un concepte modern i europeu de ciutat verda, sostenible, ecològica i amb memòria, assoleix de manera natural un paper protagonista, al qual cal donar resposta política i administrativa. Tot i això, seguim sense obrir seriosament un debat sobre el paper que ha de viure en un futur. Ni tan sols en la gastronomia que ens ofereix la nostra terra, mai suficientment reivindicada. Hi ha temes que a Lleida no tractem mai amb prou profunditat. La gestió eficaç i conjunta d'una àrea metropolitana de més de 300.000 habitants, fragmentada en desenes d'unitats administratives que treballen d'esquena l'una de l'altra, n'és una. L'horta, que no viu aïllada tampoc d'aquesta realitat metropolitana, n'és l'altra. I com dèiem adés, segur que en podríem parlar de moltes més.

Tot i això, és ben cert que cada persona viu l'Horta des de la seva pròpia perspectiva. I aquí és on em vull centrar, perquè són les vivències individuals les que creen els espais amb sentit. La memòria col·lectiva es construeix a còpia de milers de granets de sorra de les experiències més personals. I l'Horta és memòria perquè ha estat la vida de milers d'habitants de Lleida.

Jo, com tanta altra gent, he gaudit de la immensa sort de comptar amb una família que vivia a la partida de Vallcalent. Més d'un estiu calorós, com només els coneixem a Ponent, on tenir una piscina a cada barri no era més que un somni de bojos, i no era fàcil arribar-se o pagar l'entrada de les Basses (més endavant aprendríem a colar-nos),

remullar-se en una segla de l'Horta era el paradís. Sobretot després d'haver ajudat a recollir fruita, o simplement haver estat pencant tot el dia com un ase.

La meva Horta era l'Horta dels que hi anàvem uns pocs mesos a l'any, o en ocasions especials a fer caragolades amb la família. Però en els diferents moments que hi era, podia escoltar els qui hi vivien. I aquests t'explicaven els problemes reals d'una terra que necessitava reivindicar la seva pròpia veu enmig del xivarri immens d'una conurbació lleidatana amb un to tan elevat que l'ofegava.

Segurament per això, quan aquell setembre de 2015 vaig conèixer la problemàtica amb la qual s'havia trobat la família Pifarré, ho vaig sentir com quelcom propi. A sobre no era un cas qualsevol, n'era un de diferent. Una família que intentava guanyar-se la vida a l'Horta, veia com el camí d'accés que havia utilitzat durant molt de temps es tancava per la voluntat unilateral d'un veí. A poc a poc, la falta d'una entrada idònia a la seva finca va anar provocant estralls: mort de bestiar, preocupacions, nerviosisme i sobretot molta impotència i dolor.

Diuen que els moments més bons surten de la superació dels pitjors. I segurament és veritat, perquè tot el conflicte de la Granja Pifarré va servir per enfocar una gran part de la societat lleidatana cap a l'Horta. Va servir per començar de nou a parlar dels seus problemes, a veure com pateix la gent que hi viu i la necessitat de reconciliar ciutat i territori com una estratègia per construir un futur sostenible. De fet, la victòria de la Família Pifarré és un símbol que ens exposa una gran veritat: horta i ciutat han d'anar sempre de bracet.

Necessitem més famílies com la dels Pifarré, i necessitem més Horta, amb més projectes com els seus que enllacin passat, present i futur. Necessitem llibres com aquest, *Secrets de l'Horta*, on la redescobrim de bell nou, visitant-la, caminant-la, gaudint amb les seves històries, anècdotes agro culturals i altres meravelles que faran que ens enamorem més de l'anella verda i agrària de la vella capital ilgereta. En resum, necessitem més valentia i es fa obligatori no tenir por a obrir debats i proposar idees. Mai no sabrem què ens espera al capdavant. Com segurament no ho saben els lleidatans que van començar a cavar séquies durant l'època medieval. Però ells van aconseguir canviar el món que els envoltava, i posar uns fonaments forts que van acompanyar la història de la ciutat durant segles. I en moments cabdals com els actuals, es fa necessari que les dones i els homes de l'horta i de Lleida, tornin a cavar les séquies actuals, plenes de projectes i propostes, que acompanyin les futures generacions.

EDUARD BACHES

Lleida, abril de 2019

Prefaci

Abans d'iniciar la lectura m'agradaria situar, de manera bàsica, el context geogràfic de l'Horta de Lleida. Tradicionalment s'ha anomenat *horta de Lleida*, l'Horta, les terres de producció agrària que envoltaven la ciutat. En època medieval la divisió era molt clara perquè estava delimitada per la muralla que tancava la ciutat, tot i això hi havia molts patis interiors dels edificis on es feia el tradicional hort. La muralla de la ciutat va anar fent diverses ampliacions fins que passada la meitat del segle XIX es decideix enderrocar-la per obrir la ciutat a un nou model urbanístic, amb avingudes i espais més oberts, que van portar els aires de la Il·lustració francesa. L'horta d'aquell moment començava tot just on acabaven les muralles i el creixement de la ciutat sempre ha anat lligat als espais de l'horta que amb el temps s'han anat urbanitzant. L'horta forma part del municipi de Lleida i envolta als seus 360° la ciutat proporcionant-li una gran anella verda que la nostra pagesia treballa diàriament. L'Horta està organitzada en 56 partides, que seria el mateix que els barris a ciutat, unitats de terme per gestionar més profitosament serveis i territori. Per la seva banda exterior les partides que configuren l'Horta limiten amb diversos pobles de ponent com Alcarràs, Alpicat, Torrefarrera, Torre-

serona, Alcoletge, Albatàrrec, Alfes i altres. Geogràficament, l'Horta ocupa un espai aproximat de 5 km al voltant de la ciutat però a la part nord-oest, en direcció a Almacelles, s'allarga un braç de més de 15 km de territori perquè s'incorporen els dominis de dues entitats municipals descentralitzades que també formen part del municipi de Lleida, són Raimat i Sucs. En total 19.008 hectàrees, gairebé la meitat del territori que ocupa Andorra.

Situat l'espai on desenvoluparem gran part del relat, m'agradaria compartir, a tall introductori, el contingut que us trobareu en aquesta proposta. Què és i què no és aquest llibre? Doncs no és un llibre d'història convencional tot i que els capítols tenen un cert ordre cronològic a l'hora d'explicar diferents etapes històriques relacionades amb Lleida, les terres de Ponent i l'Horta. Amb tot, la intenció no és fer un relat històric estructurat sinó descobrir i fer emergir detalls i anècdotes per despertar la curiositat per l'horta lleidatana. Valorar-ne la riquesa tradicional i agrocltural.

El llibre es pot llegir seguint l'ordre dels capítols per acompanyar l'evolució del temps però els capítols són totalment independents i també es poden llegir per separat i sense respectar l'ordre, es pot fer per preferències o gustos.

El llibre que teniu a les mans recull aquestes històries fent una mena de debat obert amb el nostre món actual perquè la història ens dona aquesta oportunitat. Comparar fets històrics, pensar en les causes dels conflictes i veure que de vegades tot és molt semblant. Tot plegat convida a reflexionar sobre aspectes de plena actualitat, la gestió de la immigració, el conflicte identitari entre Catalunya i Espanya o el

devaluat valor social de la nostra pagesia. El llibre és ideal per fer debat i fòrum d'alguns dels seus capítols.

Secrets de l'Horta és un llibre obert a la participació de la tradició oral. Per fer-ho he tingut el privilegi de parlar i compartir relats amb historiadors, arxiveres, periodistes, pageses, pagesos, familiars i moltes altres persones que amb la seva generositat han contribuït a teixir aquestes històries de l'Horta. Us confessaré que fa més de dos anys buscava un llibre sobre història de l'Horta a la Biblioteca Pública de Lleida i no el vaig trobar. Per saber més sobre l'Horta, una tècnica d'aquella biblioteca em va aconsellar diversos llibres on podia trobar retalls de l'horta lleidatana. I va ser en aquell moment que vaig disposar-me a posar-hi remei recollint aquestes històries que avui puc compartir amb tots vosaltres. Com deia Johan Cruyff: "Si vols una cosa, fes-la!"

Del llibre *Secrets de l'Horta* en podreu treure alguna curiositat que us farà gràcia o alguna dada històrica que no sabíeu, però el més important d'aquest llibre són dues intencions: la primera, que ja hem avançat, és la reflexió de temes cabdals en l'àmbit social; la segona, més emocional, és que després de llegir-lo els lectors i lectores estimeu una mica més l'Horta de Lleida i el món de la pagesia i que ho feu de cor, apreciànt l'esforç que tots els nostres avantpassats van fer per deixar un món millor. Només que valoreu la bona gent del camp em dono per satisfet i aquest llibre haurà tingut tot el sentit del món.

SECRETS DE L' HORTA

Booker T. Washington, un líder afroamericà que va lluitar contra l'esclavitud, va dir que cap poble no podia prosperar fins que no aprengué que és tan digne llaurar un camp com escriure un poema.

Amics i amigues us desitjo una bona i reflexiva lectura!

1

El centre de tot plegat

Abans de compartir relats de la història de Lleida i, més concretament de la seva horta, voldria fer una digressió prèvia per explicar que arribarà un nou concepte: l'*agrocultura*. Perquè la tradició històrica relacionada amb el món agrari i les seves tècniques mereix ser reconeguda.

Actualment moltes famílies s'han animat a cultivar un petit hort urbà a casa i algunes escoles fan l'espai de l'hort per treballar coneixements de medi natural d'una manera vivencial i significativa. L'*agrocultura* arriba amb força perquè és part del nostre origen. Voldria compartir amb vosaltres quan l'agricultura

era el centre de tot, el més important. “Queeeeeè?” direu, “com pot ser?”. Doncs sí, en un moment de la història i en un temps de molt creixement cultural i tecnològic tot allò rellevant estava relacionat amb l'agricultura. Estem parlant de l'antic Egipte. L'organització quotidiana de les persones, els oficis, la tecnologia, els estudis matemàtics, l'economia, l'astronomia,... Tot girava al voltant de l'agricultura com a centre d'interès de tota una gran civilització.

Així doncs, fa aproximadament cinc mil anys va néixer aquesta gran civilització al llarg de la ribera del riu Nil. Un riu que amb les seves freqüents crescudes fertilitzava amb sediments les terres cultivables.

El Sol, convertit en la divinitat de Ra, feia la seva aportació al creixement pròsper d'aquella zona. Un imperi que durant gairebé tres mil anys va ser una potència cultural, econòmica, comercial, militar i, sobretot, agrícola.

Imagineu si n'era d'important que utilitzaven l'escriptura per organitzar els recursos agraris, la geometria per calcular els desnivells de les séquies i mesurar superfícies de terrenys i l'astronomia per preveure les crescudes del riu Nil a partir de calendaris i així poder organitzar els treballs agrícoles.

I perquè valoreu com aquella tecnologia agrària ens ha arribat a influenciar us explicaré, breument, com va arribar fins a nosaltres la cultura de menjar pa. La cultura sumèria, cap al 3000 aC, va mostrar als egipcis l'elaboració del pa d'una manera molt arcaica, fent una mena de gran torrada. Però van ser els egipcis qui van millorar el procés de panificació fermentant la massa tal com avui en dia coneixem i el van convertir en un aliment indispensable de la seva dieta. Els grecs i romans s'encarregarien posteriorment de compartir

aquesta meravellosa recepta de cereal per tot el Mediterrani i per Europa.

També d'Egipte van arribar les tècniques de conservació amb sal, ja que els abundants peixos que es podien pescar al Nil es consumien però els excedents se salaven per conservar el peix durant més temps. Però no solament van aplicar la tècnica de la salaó als peixos, també van ser els primers a curar la carn amb sal, podríem considerar-ho l'origen primitiu de l'actual pernil salat. A més, amb vinagre i sal es realitzava una popular salsa, una mena de salmorra amb vinagre, que els romans van copiar i que va tenir molt èxit pel Mediterrani.

Per altra banda, comercialitzaven amb la sal intercanviant-la amb els fenicis a canvi de fusta de cedre o vidre. Tots coneixem bé les nombroses històries que amaguen les piràmides i les mòmies egípcies explicades de manera èpica en documentals i pel·lícules. Doncs, curiosament, en la tècnica de momificació els egipcis també utilitzaven la sal per garantir-ne un bon procés.

La ciutat d'Alexandria, a Egipte, va arribar a ser el centre cultural i tecnològic de tota la Mediterrània en època de domini grec. Molts filòsofs i matemàtics hi anaven per compartir coneixements amb altres savis del moment, era el Silicon Valley de l'edat antiga. Un d'ells, Arquímedes de Siracusa, hi va viatjar i va intentar desenvolupar aplicacions pràctiques de la matemàtica a l'agricultura. Va intentar bombejar aigua del riu Nil a camps situats en un espai superior i per fer-ho va inventar el cargol sense fi o el vis sens fi, popularment anomenat *visinfi*. El mecanisme es basa en un cargol en espiral que es fa girar per l'interior d'un cilin-

dre buit, situat sobre un pla inclinat, i que permet elevar l'aigua per dins del tub. S'acciona normalment per un molí de vent o bé manualment amb la tradicional maneta. Actualment moltes granges utilitzen aquest sistema per traslladar el pinso dels silos a les menjadores per un conducte cilíndric que porta el caragol intern que, per efecte espiral, trasllada l'aliment. Arquímedes ha passat a la història per la seva teoria sobre el principi de la hidroestàtica però davant de tot va demostrar les aplicacions pràctiques de la matemàtica.

Tornant a la qüestió agrocultural i històrica sabem que els faraons egipcis organitzaven premis per recompensar als agricultors que havien demostrat bona tècnica en els seus conreus i que, gràcies a la seva perícia, havien recollit bones collites durant la temporada. I tot plegat m'ha connectat amb l'actualitat i he pensat que és una bona casualitat perquè fa uns anys vaig assistir a una reunió de la Comissió de l'Horta i a petició d'un company, el David Melé, vam aprovar amb els representants veïnals de les diferents partides reconèixer el treball de pagesos i pageses lleidatanes amb un premi anual. La Paeria va acceptar la proposta i l'any 2017 es van celebrar la primera edició dels Premis Horta de Lleida. Per això convidem altres ajuntaments i entitats a seguir aquesta iniciativa i valorar la tasca del sector agrari, tan important a casa nostra.

Acabaré amb una proposta educativa i cultural. Les escoles busquen idees per dissenyar bons projectes educatius. Projectes amb centres d'interès que fomentin la curiositat, la recerca, l'experimentació, l'aprenentatge interdisciplinari i l'autoaprenentatge dels alumnes. Si sou docents, l'Horta o qualsevol entorn agrari és el projecte que busqueu.

Durant la primavera del 2019, l'Institut de Salut Global de Barcelona feia difusió d'una publicació a la revista *International Journal of Environment Research and Public Health*. S'hi publicava un article científic en què es vinculava directament la bona salut mental dels infants i adults amb el contacte amb la natura i els espais oberts. Aquestes conclusions es van realitzar basant-se en un estudi rigorós que va fer el seguiment de 3.600 persones d'arreu d'Europa. En l'estudi també s'alerta del costum de moltes famílies de tenir un estil de vida que es desenvolupa en espais interiors. Actualment prop del 73 % de la població europea viu en zones urbanes i el 2050 està previst que augmenti fins al 80 %. El contacte amb els espais oberts i naturals esdevindrà una necessitat saludable que també obligarà a repensar els espais de les ciutats.

Convido tota la comunitat de mestres de Lleida a pensar-hi, que aprenent sobre l'Horta es pot fer història, geografia, llengua, matemàtiques, o art natura i, a més a més, salut. Per sort, en molts indrets de Ponent tenim els espais naturals al costat de casa per poder-los visitar i aprendre in situ. De vegades no hi ha res més innovador i motivador que el propi territori i l'Horta és una gran oportunitat per aprendre. Sabem que arreu hi ha molt professorat motivat. Algú s'hi anima?

En els pròxims capítols us proposo compartir alguns secrets i curiositats de la història de l'Horta i també de Lleida perquè una no es pot entendre sense l'altra.

© dels textos: Joan Pifarré i Vidal, 2019
© del pròleg: Eduard Baches Cabeza, 2019
© de les fotografies: Pere Pifarré i Vidal, 2019
© fotografia de la coberta: Robert Vinós i Figuera, 2019
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2019
Pagès Editors, S L, 2019
Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat

Primera edició: octubre de 2019

ISBN: 978-84-1303-120-0

DL: L 890-2019

Impress a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

✦ impress a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.